

But prehistory, as has long been proven by science, is a necessary step in the formation of civilization stage of the conditions for the existence of universal social relationships between individuals, which can, in reality, when there are real factors (conditions, methods, forms) provide real humanism. Only it is a form of adequate fulfillment of the creative person, as there is a creative way of existence of society.

In the final section of the article author summarized the research identified ways to further possible solutions of the problem. Despite the fact that in the study of the question of determination the creative process by historical time we are seeing a positive trend the interest of scientists and active growth of scientific attention to the problem, special studies on this topic are practically no. Further more in-depth study this problem will open up new horizons in the study of world culture pages will help to understand the nature of interaction between the two categories, to identify the specific features of the form and content of the creative process.

Keywords: *creative process, historical time.*

УДК 008:002.2(477)

С.П. Ковальчук

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КНИГИ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.

Статтю присвячено деяким особливостям функціонування національної книги в культурі України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Визначено тенденції розвитку книжкової справи та основні ознаки трансформації книги в українському суспільстві у зазначений період. Розкрито роль громадських організацій у розвитку національної книжкової справи України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Охарактеризовано національну книгу як об'єкт науки та мистецтва.

Ключові слова: *книга, національна книга, культура, книжкова справа.*

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – особливий період для національної книги, що з одного боку характеризується актуалізацією національних наукових досліджень, зверненням уваги науковців до книжкової спадщини, а з іншого – недооцінка ролі національної книги в розвитку української культури, у процесах державотворення призвела до зниження рівня духовності, культури окремої особи, до серйозних проблем у книговидавничій та книгорозповсюдженні. Вивчення особливостей та нових тенденцій функціонування книги в незалежній Україні сприяє накопиченню, систематизації значного обсягу наукової інформації про неї як головного носія культури суспільства в її різноманітних проявах. Ці знання є внеском до бази знань культурології та цілого ряду інших гуманітарних наук (історії, філософії, соціології, мистецтвознавства тощо).

Проблеми книги у вітчизняній культурі розглядали українські науковці: О. Афонін, І. Дзюба, Л. Дубровіна, Я. Запаско, Я. Ісаєвич, Т. Ківшар, Г. Ковальчук, В. Маркова, М. Сенченко, М. Тимошик, В. Теремко, Є. Франчук, Г. Швецова-Водка та ін.

Аналіз літератури свідчить про відсутність узагальнень щодо особливостей функціонування національної книги в сучасній культурі України. Подальше дослідження дає змогу глибше осмислити національну специфіку процесів у книжковій галузі, розкрити їх основні тенденції, закономірності розвитку й усвідомити значення книги у формуванні

інтелектуального потенціалу суспільства, що є визначальною умовою не лише культурного, а й економічного розвитку держави.

Кінець ХХ століття характеризується посиленням уваги до проблем книги серед зарубіжних науковців. Ця тема стала надбанням широкого кола фахівців і громадськості – філософів, культурологів, літературознавців, педагогів, психологів, соціологів, інформатиків (А. Безбідько, В. Васильєв, О. Григор'єва, Н. Селіверстова, Ю. Чернишов, А. Шубаков та ін.). З огляду на відкриття можливості кращого, більш повного розуміння книги, її функцій у культурі суспільства через призму читання, важливими є дослідження М. Зубицької, О. Антоник, Т. Долбенко, В. Медведєвої, Т. Новальської та ін. Роль української книги в контексті розвитку світової культури висвітлено у роботах С. Гунька, Я. Запасака, Н. Зелінської, Я. Ісаєвича, М. Тимошика та ін.

Під національною книгою розуміється масив друкованих книжкових видань, створених українськими видавцями на території України, незалежно від мови видання. Основними тенденціями розвитку книжкової справи кінця ХХ – початку ХХІ ст. є: реформування книжкової галузі на основі різних форм власності, приватизація книжкових магазинів, видавництва, різке зменшення кількості українських видань на душу населення, видавничих тиражів та висока ціна на книги, недостатнє поповнення бібліотечних фондів, не виважена політика щодо мови видань та ін. Як наслідок – національна книга стала недоступною для більшості українців, що негативно позначилось на рівні культури, освіти, духовності [1;2;13;17;23;26]. Україна посіла останнє місце в Європі за купівельною спроможністю стосовно власних книг, виріс незадоволений читацький попит та знизилась показники читання.

Книжкова культура і книга зокрема в постіндустріальному суспільстві трансформуються [28]. Ознаками набуття традиційною книгою нового життя в просторі постмодерну є: численні заходи, що попри фінансові та організаційні труднощі відбуваються в Україні (книжкові виставки, форуми, конкурси, акції у книгарнях: презентації книг, зустрічі, майстер-класи тощо); створення книгарень-кав'ярень, книжкових інтернет-магазинів; розвиток молодіжного руху книголюбів – буккросингу. Своїх прихильників знайшла аудіокнига. Привертають увагу книги-іграшки, книги-картини ("Knigli") тощо. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. поряд з паперовою набуває поширення книга електронна. Поки що вона наслідує концепції традиційної: зображення виглядає як друкований варіант, зберігається дизайн і шрифтове оформлення.

З іншого боку – ці тенденції характерні переважно для міст – обласних, районних центрів України. Ситуація в сільській місцевості щодо книгорозповсюдження, доступу громадян до національної книги, як і інших культурних надбань, складна, що викликає серйозне занепокоєння.

Проблеми книжкової галузі значною мірою пов'язані з гальмуванням владою процесу реформування законодавчої бази щодо книги, невідповідність її міжнародним вимогам. Попри суттєві позитивні зміни, які відбулися за останнє двадцятиріччя, законодавча і виконавча влада України і досі розглядають книгу як предмет матеріального виробництва, як джерело прибутків, а не як частину національного культурного надбання [1;2;13;27]. Така позиція суперечить світовим тенденціям ставлення до книги. Зруйнована 1992 р. та досі не відновлена мережа книгорозповсюдження в державі; фонди українських бібліотек через недостатнє комплектування не здатні задовольнити культурні потреби громадян. Існує гостра необхідність усвідомлення владою стратегічної, визначальної ролі української книги у формуванні нації, забезпеченні інформаційного, науково-технічного, економічного, культурного розвитку української держави.

З 1991 р. у книжковій галузі відбулися значні зміни, тривав процес адаптації до ринкових умов. Поступово (до 1993–1995 рр.) почали формуватися професійні

співтовариства, які потребували злагодженої діяльності на користь своєї справи, національної книги та культури України.

Аналіз діяльності ряду всеукраїнських громадських організацій та об'єднань, що безпосередньо чи опосередковано пов'язана з національною книгою («Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів», «Форум видавців», «Українська бібліотечна асоціація», «Асоціація бібліотек України», «Українська асоціація працівників бібліотек для дітей», Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнське агентство авторських прав», Всеукраїнська громадська організація «Українська видавнича академія», Національна спілка письменників України, Всеукраїнська творча спілка «Асоціація українських письменників», Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка, Українська асоціація виробників поліграфічної продукції «Аспол» та ін.) дає підстави стверджувати, що громадські організації відіграють важливу роль у формуванні та становленні національної книжкової індустрії як складової культури України. Зокрема, діяльність Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів має визначальне значення для розвитку книжкового законодавства України. За роки її роботи не було затверджено жодного документа щодо надання пільг національній книзі, захисту видавців, до якого асоціація не була б причетна. Всі вони створювалися за її ініціативи.

Запозиченню досвіду, популяризації за кордоном української книги та культури загалом допомагає підтримка міжнародних контактів у книжковій сфері Українською бібліотечною асоціацією, Асоціацією бібліотек України, ГО «Форум видавців», Українською асоціацією видавців та книгорозповсюджувачів, Українською асоціацією працівників бібліотек для дітей та ін. На окрему увагу заслуговує участь громадських організацій у міжнародних, всеукраїнських книжкових виставках-ярмарках, фестивалях (Львівський Національний книжковий ярмарок Форум видавців, Київська міжнародна книжкова виставка, «Книжковий арсенал», «Книжкові контракти», «Книжковий сад», Щорічна книжкова виставка-ярмарок до Дня знань тощо), регіональних книжкових виставках-ярмарках у Донецьку, Запоріжжі, Івано-Франківську, Луцьку, Львові, Одесі, Тернополі, Ужгороді, Харкові та ін., що відбуваються за підтримки Державного комітету телебачення та радіомовлення України.

Як свідчить аналіз, широкого резонансу в Україні та за її межами набувають культурні заходи, які проводять організації «Форум видавців», «Українська бібліотечна асоціація», «Українська асоціація працівників бібліотек для дітей» та ін.

Вагомий внесок у розвиток національної книги та демократизацію книжкової галузі України зробили: О. Афонін, О. Бойко, В. Галіновський, Я. Гоян, В. Гуцало, І. Драч, М. Жулинський, П. Загребельний, О. Коваль, П. Мовчан, Ю. Мушкетик, М. Онуфрійчук, К. Родик, Т. Семистяга, А. Толстоухов, І. Шевченко та багато ін.

Книга як витвір культури проявляє себе у відображенні форм суспільної свідомості. Погляд на книгу через призму науки та з естетичних позицій сприяє глибшому пізнанню її сутності та розкриттю її ролі в сучасній культурі України.

Розглядаючи українську книгу, варто зазначити, що на початку 90-х років ХХ ст., після порушення існуючих раніше координаційних зв'язків між органами державної влади і управління, державними науковими інституціями та установами книжкової галузі, простежуються тенденції щодо поступового формування української наукової інфраструктури. Водночас відбувалося відродження всіх кращих національних здобутків, актуалізувалися дослідження книги як невід'ємної складової духовної культури суспільства.

Наприкінці 90-х років в Україні розширився діапазон та активізувалися наукові дослідження книги, утвердилися нові дослідницькі пріоритети, визначилися провідні наукові центри (Державна наукова установа «Книжкова палата України ім. І. Федорова», Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Національна парламентська бібліотека України, Київський національний

університет культури і мистецтв, Українська академія друкарства, Харківська державна академія культури, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв та ін.). Результати роботи наукових установ та вищих навчальних закладів України, які досліджують книгу, знайшли відображення у монографіях, кандидатських дисертаціях, численних публікаціях, методичних рекомендаціях тощо. Кількість наукових досліджень книги, починаючи з 90-х років ХХ ст., значно зросла, вони характеризуються національним спрямуванням, різноманітністю, заповнюють прогалини в дослідженні книги як складової культури [16; 21; 25]. Наприкінці ХХ ст. значно збільшилася кількість наукових часописів і збірників, що друкують матеріали з проблем книги («Вісник Книжкової палати», «Друкарство», «Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета» та ін.). Ці видання є суміжно-галузевими. Проведений аналіз дає змогу констатувати відсутність спеціального періодичного видання, присвяченого виключно книзі, теоретичним проблемам осмислення її феномену в контексті культури.

Серед наукових досліджень національної книги кінця ХХ – початку ХХІ ст. переважну більшість становлять історичні. Серед них: наукові роботи, що стосуються видавничої діяльності окремих організацій, установ, об'єднань у певний історичний проміжок часу; дослідження видавничої діяльності окремих осіб – діячів української культури та дослідження видання певних книжкових масивів (за територіальною, видовою ознакою тощо). Важливими питаннями, яким продовжує приділятися увага з боку вчених, є соціологічні аспекти читання та функціонування книги в суспільстві. Зазначено, що перспективними й актуальними є культурологічні напрями досліджень.

Аналіз численних матеріалів засвідчив, що з 1994 р. зросла кількість проведених організаціями та установами, підпорядкованими Національній академії наук та Міністерству культури України, наукових з'їздів, конференцій, симпозіумів та круглих столів з проблем книги. Ці заходи стабільно проводились упродовж досліджуваного періоду, що свідчить про активну діяльність наукової спільноти і слугує обговоренню та вирішенню найбільш актуальних проблем розвитку книжкової галузі.

Крім того, науковці виокремлюють як дуже ефективний аспект дослідження книги в просторі культури аналіз особливостей візуального оформлення, співвідношення тексту та візуальних компонентів, власне текстової організації у книзі тощо.

Кращі традиції мистецтва зовнішнього та внутрішнього оформлення національної книги закладено ще за часів розквіту Київської Русі (Пересопницьке Євангеліє, Ізборники Святослава та ін.). Високий рівень тогочасної книжкової культури не викликає сумнівів. Міцні теоретичні підвалини мистецтва книги були закладені лише у ХХ ст. (В. Ляхов, В. Фаворський та ін.) [18;29]. З'ясовано, що мистецтвознавчі дослідження книг представлені науковим доробком ряду українських науковців: Н. Антонюк, С. Гавенко, Ю. Герчук, О. Добровольський, Я. Запаско, Я. Ісаєвич, В. Сава, М. Хойнацький, В. Шевченко та ін. Наукові дослідження проводяться у визнаних книгознавчих центрах держави (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника), у музеях книги та профільних вищих навчальних закладах.

Аналіз документів з історії мистецтва книги засвідчує, що впливовим чинником, який визначає образність, просторове рішення художнього оформлення книги, є стиль епохи. З естетичного погляду книга змінювалась у своїх формах, збагачувалася за змістом разом з естетичними нормами епохи та свідомості читача. Сукупність елементів художньої структури видання: зовнішні компоненти художнього оформлення (обкладинка, оправа, суперобкладинка, форзац) у поєднанні з елементами внутрішнього її оформлення (шрифт, ілюстрації, графічні матеріали) сприяють створенню книги як цілісного мистецького феномена.

Прикладом успішного створення в Україні книг, які заслужили називатися справжніми творами мистецтва, є видання, що отримали визнання на престижних конкурсах

як в Україні, так і за кордоном, створені у видавництвах «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Либідь», «Мистецтво», «Книга», «Дніпро», «Грані-Т», «Букрек», «Темпора», «Балтія - Друк», «АДЕФ-Україна» та ін. Мистецтво оформлення сучасної української книги останнім часом набуло виразного художньо-естетичного виміру.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновки, що у зміні особливостей функціонування національної книги в українському суспільстві під впливом суспільно-політичних, економічних обставин, а також у еволюційних перетвореннях форми книги та зміні основних її функцій внаслідок розвитку новітніх технологій виявляється її трансформація.

Важливим чинником розвитку національної книжкової справи в Україні є діяльність громадських організацій: робота з удосконалення відповідного законодавства, позитивні результати якої часто носять вирішальний для національної книги характер; організація заходів для популяризації книги та читання в Україні; наукова робота та міжнародне співробітництво, що сприяє інтеграційним процесам входження у світовий культурний простір.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. значно зросла кількість соціогуманітарних досліджень у цілому та досліджень книги зокрема. Наукові дослідження проблем книги мають великий науковий потенціал, розвиваються, набувають нових спрямувань. До того ж, поміж вагомих переваг сучасної української книги - її художньо-естетичні характеристики. Вона часто постає як художньо-естетичний твір, у якому синтезовано візуальне і вербальне мистецтво.

Однак, є необхідність подальшого вивчення різноманітних особливостей функціонування національної книги, розробки актуальних питань, висвітлення результатів нових наукових розвідок на сторінках фахових видань, що сприятиме розвитку української культури, національної ідентифікації в добу глобалізації. Збереження національної книги, визнання її національним пріоритетом – необхідний і визначальний фактор самовідтворення культури в контексті поширення масових інформаційно-соціальних технологій. Книга дає змогу індивідові розвиватися духовно й осмислювати свої життєві орієнтири, що є запорукою збереження автентичності особистості та неповторності нашої національної культури.

Список використаної літератури

1. Афонін О. В. Звернення до видавців та небайдужих 15.07.2012. [Електронний ресурс] / О. В. Афонін. – Режим доступу: <http://kassiopeya.com/profile/news/read/id/119/?SID=0c3bfa4a63c559eb3f35aaf2830512e5>. – Назва з екрану.
2. Афонін О. В. Рекомендації з удосконалення українського книговидання / О. Афонін, Н. Петрова // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 1. – С. 3–6.
3. Безклубенко С. Д. Мінливі в часі лики книги / С. Д. Безклубенко // Книга в сучасній культурі України : хрестоматія. – К., 2011. – С. 21–45.
4. Бейліс Л. І. Книгознавчі аспекти вивчення бібліотечних фахових видань / Л. І. Бейліс // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 3. – С. 32–36.
5. Біличенко О. Л. Культурно-виховна роль книги в умовах формування інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / О. Л. Біличенко. – Х., 2001. – 18 с.
6. Васильев В. И. История книжной культуры: Теоретико-методологические аспекты / В. И. Васильев – М.: Наука, 2004. – 111 с.
7. Гавенко С. Конструкція книги / С. Гавенко. – Л. : Фенікс, 1999. – 134 с.
8. Герчук Ю. Я. Художественная структура книги / Ю. Я. Герчук. – М., 1984. – 207 с.

9. Гунько С. Книга – культура духовна / С. Гунько // Комп'ютерні технології друкарства. – 1998. – № 2. – С. 3–5.
10. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті : монографія / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 2009. – 530 с.
11. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва : українська рукописна книга / Я. П. Запаско. – Львів, 1995. – 480 с.
12. Зубицька М. Homo legends : читання як соціокультурний феномен / М. Зубицька. – Л. : Літопис, 2005. – 352 с.
13. Інтерв'ю з Президентом Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів О. Афоніним [Електронний ресурс] / О. Афонін. – Режим доступу : http://uabooks.info/ua/book_market/general/?pid=1665 – Назва з екрану.
14. Ісаєвич Я. Українське книгознавство : етапи розвитку / Я. Ісаєвич // Сучасність. – 2001. – № 1. – С. 107–116.
15. Історія «Форуму видавців» [Електронний ресурс] // Web-сайт Форум видавців. – Режим доступу : [http://bookforum.ua/article/1/Про+ГО+ «Форум+ видавців».html](http://bookforum.ua/article/1/Про+ГО+«Форум+видавців».html) – Назва з екрану.
16. Ковальчук Г. Розвиток теорії книгознавства на сучасному етапі // Бібл. вісник. – 2009. – №5. – С.44–53.
17. Кучина Н. І. Розвиток книговидавничої справи в незалежній Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 17.00.01 / Н. І. Кучина. – К., 2007. – 20 с.
18. Ляхов В. Н. Искусство книги / В. Н. Ляхов. — М. : Сов. художник, 1978.– 221 с.
19. Маркова В. А. Книга в соціально-комунікативному просторі : минуле, сучасне, майбутнє : монографія / В. А. Маркова; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2010. – 252 с.
20. Медведєва В. М. Книгознавча культура в контексті українського державотворення / В. М. Медведєва // Друкарство. – 2002. – № 1. – С. 24–26.
21. Онищенко О. Наукова діяльність Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1993-1998) / О. Онищенко, О. Попроцька // Бібл. вісн. – 1998. – № 3. – С. 1–13.
22. Орлова Т. Візуальна образність – парадигма сучасної культурної свідомості / Т. Орлова // Мистецтвознавство України. – 1999. – Вип. 2.– С. 311–315.
23. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству культури України на бібліотечну справу: Офіційний бюлетень. – К.: Рахункова палата України, 2012. – 32с.
24. Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери комп'ютексів / М. Сенченко // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 6 – С. 3–6.
25. Сенченко М. Книжкова палата України : історія і сьогодення / М. І. Сенченко. – К. : Кн. палата України, 2004. – 164 с.
26. Теремко В. Видавництво-ХХІ. Виклики і стратегії : монографія / В. Теремко. – К. : Академвидав, 2012. – 328с.
27. Тимошик М. Ситуація у видавничій справі вийшла з-під контролю держави : післямова до Всеукраїнських загальних зборів видавців, поліграфістів і книгорозповсюджувачів / М. Тимошик // Друкарство. – 2000.– № 4. – С. 4–6.
28. Трансформація // Словник української мови : [в 11 т.]. – Т. 10. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 233.
29. Фаворский В. О художнике, о творчестве, о книге / В. Фаворский. – М.: Мол. гвардия, 1966. – 127 с.

30. Франчук Є. Українська книга і книжкова культура в національній культурі України : проблемне бачення міждисциплінарних досліджень / Є. Франчук // Наук. пр. НБУ ім. В. І. Вернадського. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 155–171.
31. Шрайберг Я. «Интеграция библиотек в развивающееся информационное общество : что нас ждет впереди?» / Я. Шрайберг. – М. : Либерия, 2012. – 108 с.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2013

S. P. Kovalchuk

ABOUT THE NATIONAL BOOK IN UKRAINE'S CULTURE IN THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21 CENTURY.

The article is devoted to the main trends and characteristics of the national book in Ukraine's culture in the end of the 20th – beginning of the 21 century. The condition of the book in Ukraine and the main features of its transformation in Ukrainian society in the end of the 20th – beginning of the 21 century is provided. The article regards the influence of different public organizations on the national book development. Characteristics of the national book as an object of science and art are described.

Key words: book, national book, culture, book business.

УДК 929.532:281.93(477.62)“18/19”(045)

О. В. Кригіна

ЧАСТИНА ПЕРША «ПРО НАРОДЖЕНИХ» МЕТРИЧНОЇ КНИГИ ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ: ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Стаття присвячена розгляду інформативного потенціалу частини першої «про народжених» метричних книг. Розглянуто виникнення та розвиток метричних книг як частини державної системи реєстрації актів громадянського стану. Проаналізовано законодавчі акти стосовно метричних книг. Особливу увагу приділено даним, які містяться на сторінках метричних книг, що також значно розширює інформаційні властивості джерела. Зазначено, що інформація приміток або записів поряд з метричними записами дає відомості щодо зміни віросповідання окремими особами, фактів всиновлення, припинення шлюбів та ін. Також акцентується увага на традиційних особливостях метричних книг православного населення, що виявилось у шануванні церковних святих та надання їх імен немовлятам.

Ключові слова: метрична книга, метричні записи, інформаційний потенціал, джерельна база, церковне діловодство.

Метричні книги – це публічні акти записів народження, шлюбів та смертей. Попри своє громадянсько-правове значення, вони також були важливим статистичним матеріалом, первинним генеалогічним джерелом, найбільш достовірним із загальної маси родових матеріалів. Контроль за правильним та ретельним веденням метричних книг належав до головних завдань державної влади.

Аналіз ступеня вивченості метричних книг виявив, що дослідження церковних актів розпочалося безпосередньо від часу їх виникнення. Причому головну увагу було зосереджено на метриках православного населення Російської імперії з погляду статистики [1]. Від 30-х рр. ХІХ ст. інтерес до метричних книг значно посилювався, що було пов'язано із